

Katarzyna Tracewicz
Wydział Teologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Uwarunkowania przestępstw seksualnych

Słowa kluczowe: przestępstwa seksualne, ofiara przestępstwa, teorie przestępczości.

Key words: sex crimes, crime victim, crime theories.

Schlüsselworte: Sexualdelikte, Deliktsoffer, Kriminalitätstheorien.

Przestępstwa natury seksualnej nie są nowym zjawiskiem w naszym społeczeństwie, jednak obserwuje się w ostatnich latach dwie, uważane za przeciwstawne tendencje dotyczące tego rodzaju przestępstw. Z jednej strony podkreśla się bardzo duży wzrost przestępstw seksualnych, z drugiej natomiast diametralnie zmienia się nastawienie do osób takie czyny popełniających. Niejednokrotnie nie uważa się przestępców seksualnych za zdegenerowanych i próbuje się raczej ujmować ich jako osoby pełne wewnętrznych sprzeczności, nieszczęśliwych, cierpiących wskutek często niezależnych od nich wydarzeń, które wypychają ich w taką formę odreagowania krzywd i urazów doznanych od innych ludzi.

Warto zwrócić uwagę, że na kształtowanie się zjawisk patologicznych, w tym zjawiska przestępczości seksualnej, istotny wpływ mają czynniki i uwarunkowania o charakterze szczegółowym i ogólnym. Pierwsze związane są z indywidualnymi cechami ludzi uwikłanych w zachowanie patologiczne, w narastającą agresywność, zachwianie równowagi psychicznej czy też wynikają z przyswojenia negatywnych wzorców występujących w określonej grupie wiekowej, społecznej czy zawodowej. Drugie zaś o charakterze ogólnym wywierają wpływ na wzrost i trwałość wielu zjawisk patologicznych. Zalicza się do nich przede wszystkim czynniki i uwarunkowania polityczne, ekonomiczne, społeczne i demograficzne, które będzie kształtowała oraz określała globalizacja.

Przestępczość na tle seksualnym niepokoi nie tylko organy ścigania karnego, lecz także opinię publiczną. Znajduje to wyraz w wielu publikacjach zamieszczanych zarówno na łamach prasy fachowej, jak i codziennej. Zazwyczaj prezentowane informacje służą dostarczeniu odpowiedniej wiedzy, by w mniejszym lub większym stopniu zapobiegać zamachom skierowanym przeciwko wolności osoby w sferze życia seksualnego. W niniejszym artykule w celu przybliżenia zjawiska przestępczości seksualnej zostaną opisane czynniki i uwarunkowania o charakterze szczegółowym. Autorka przedstawi definicję przestępczości seksualnej, pewne wspólne teorie kryminologiczne dla wszystkich rodzajów przestępstw ze szczególnym wskazaniem na przestępstwa seksualne oraz ukaże rolę ofiary w genezie przestępstwa.

1. Definicja przestępstw seksualnych

Podobnie jak każde inne zjawisko społeczne, przestępstwo daje się konkretnie zdefiniować, bowiem można przypisać mu pewne określone znamiona, a także określić miejsce i czas jego zajścia. Z tej przyczyny wszelkie przemiany w zakresie ilości czynów przestępczych, miejsca występowania czy też rozwój ich znamion zewnętrznych budzą zainteresowanie wśród badaczy¹. Zanim przejdziemy bezpośrednio do omawiania problematyki przestępstw seksualnych, nawiążemy najpierw do tego, co powinniśmy rozumieć przez przestępstwa seksualne.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę, że o przestępstwach seksualnych mówi się bardzo często, jednak ściśle zdefiniowanie takich przestępstw nie jest łatwe. Praktycznie nie ma bowiem przestępstwa seksualnego samego w sobie. W działaniach sprawców pojawia się dość często pierwiastek seksualny, jednak niejednokrotnie ma on znaczenie niejako składnika uzupełniającego. Na ogół wyróżnia się przestępstwa seksualne i przestępstwa na podłożu seksualnym. Do pierwszych zalicza się tylko te, które już w opisie ustawowym są charakteryzowane okolicznościami natury seksualnej (np. zgwałcenie, kazirodztwo), do drugich natomiast wszystkie pozostałe, w których przejawia się działanie czynników seksualnych w zachowaniu sprawcy przestępstwa².

Podobny podział proponuje Juliusz Leszczyński, wskazując na dwa kryteria wyróżniania przestępstw seksualnych, a mianowicie: prawno-dogmatyczne i kryminologiczne. Doktryna przyjmuje, że w pierwszym przypadku decydujące znaczenie ma wola ustawodawcy, wyrażająca się w systematyce ustawy karnej.

¹ M. Podgajna-Kuśmierek, *Pedofilia*, Kraków 2003, s. 31.

² T. Marcinkowski, *Medycyna sądowa dla prawników*, Szczytno 2010, s. 472.

W drugim przypadku natomiast motywacja sprawcy, który dąży do pobudzenia lub zaspokojenia popędu płciowego³.

Jarosław Warylewski wskazuje jednak, że odwoływanie się wyłącznie do regulacji prawnej posiada tę wadę, że niektórymi zachowaniami ludzkimi w sferze seksualności prawo karne przestało się już w zasadzie interesować (np. zdrada małżeńska), a inne nie zostały jeszcze stypizowane (np. cyberseks). Zdarza się również, że systematyka ustawy może sugerować dalszy podział przestępstw seksualnych, np. na te, które są zwrócone przeciwko wolności seksualnej i na te, które godzą w obyczajność. Na gruncie konkretnego systemu prawnego nie można uznać za przestępstwo seksualne takiego zachowania, które w danym systemie nie jest określone⁴.

W podobnym brzmieniu wypowiada się Leszek Lernell, który przestępstwa seksualne definiuje zarówno ze stanowiska prawniczego, jak i kryminologicznego. Biorąc pod uwagę system prawny, do przestępstw seksualnych zalicza on takie typy zachowań ludzkich powiązanych z życiem seksualnym człowieka, jakie są zakazane przez ustawodawstwo karne. Zauważa jednak, że jest to określenie z jednej strony bardzo wąskie, z drugiej zaś bardzo szerokie. Wąskie w tym sensie, że obejmuje jedynie nieliczne kategorie przestępstw, nie uwzględniając, że niemal każde przestępstwo może być popełnione na tle seksualnym. Podkreśla, że może nim być zabójstwo (mord z lubieżności), uszkodzenie ciała, nadużycie władzy (łapownictwo w postaci dostarczania rozkoszy seksualnej), kradzieże i rabunki. Trudno znaleźć typ przestępstwa, którego sprawca nie mógłby kierować się pociągami seksualnymi⁵.

Wyżej przywołany autor zauważa również, że na płaszczyźnie psychoanalitycznej koncepcji genezy przestępstwa w każdym niemal przestępstwie można doszukiwać się pierwiastków libido⁶. Dlatego też odwołuje się do podziału przestępstw na przestępstwa seksualne i przestępstwa na podłożu seksualnym. Podobnie jak Tadeusz Marcinkowski, do pierwszych zalicza jedynie te przestępstwa, w których opisie ustawowym wyraźnie są wymienione okoliczności natury seksualnej, do drugiej natomiast wszelkie inne przestępstwa, w których dostrzegamy działanie czynników seksualnych w zachowaniu sprawcy⁷.

³ J. Leszczyński, *Przestępstwa tzw. seksualne w projekcie polskiego kodeksu karnego (wersja z grudnia 1991 r.)*, Paestra 9–10 (1992), s. 30–31.

⁴ J. Warylewski, *Przestępstwa seksualne*, Gdańsk 2001, s. 15.

⁵ L. Lernell, *Przestępczość seksualna. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, w: K. Imieliński (red.), *Seksuologia społeczna*, Warszawa 1977, s. 465.

⁶ Podobne stwierdzenie można znaleźć u Z. Młynarczyka, który za przestępstwa seksualne uznaje te, które są bezpośrednim przejawem popędu płciowego i jednocześnie są popełniane w celu zaspokojenia tego popędu, tzw. motywowanie seksualne. Zob. Z. Młynarczyk, *Sprawy o przestępstwa seksualne w aktualnej praktyce wymiaru sprawiedliwości*, Nowe Prawo 5 (1969), s. 797.

⁷ *Ibidem*, s. 466.

Wątpliwości w tych podziałach nasuwają się podczas próby zaliczenia do tych kategorii przestępstwa mordu z lubieżności. Ponieważ czyn ten nie jest jedynie przestępstwem na podłożu seksualnym, ale jest przestępstwem w całej pełni seksualnym – przeżycie seksualne stanowi siłę napędową i cel działania sprawcy. Niemniej jednak nie można go zaliczać do przestępstwa na tle seksualnym w znaczeniu takim, jakie mieści się chociażby wyliczenie innych przestępstw seksualnych w ściślejszym znaczeniu, np. zgwałcenie czy kazirodztwo, gdyż tam celem sprawcy jest stosunek seksualny. W przypadku natomiast morderstwa z lubieżności sprawca osiąga zadowolenie seksualne w wyniku zadawania ofierze potwornych urazów czy też obserwowania agonii ofiary. W związku z czym mord z lubieżności stanowi osobną kategorię przestępstwa i to w charakterze zbrodniczego wynaturzenia seksualnego⁸.

Ponadto warto również zauważyć, że według Lecha Gardockiego wszystkie przestępstwa z rozdziału XXV Kodeksu karnego dotyczą sfery seksu, co stanowi ich wspólny mianownik, upoważniający do stosowania nazwy „przestępstwa seksualne”⁹.

Marian Filar wskazuje, że jest jeszcze możliwy podział na przestępstwa seksualne o charakterze obiektywnym i subiektywnym. Z perspektywy subiektywnej za przestępstwa seksualne należałoby uznać te, przy popełnieniu których sprawca realizował zamiar naruszenia wolności seksualnej ofiary, bez względu na sposób realizacji swoich planów i skutku, jaki osiągnął. Należy jednak podkreślić, że ważne jest też subiektywne odczucia ofiary o tym, że dany czyn godzi w jej wolność seksualną. Obiektywnie natomiast seksualny charakter mają wyłącznie te zachowania, które ze względu na zachowanie sprawcy i jego skutek godzą w dobro prawne – zagrażają mu lub je naruszają. Zasadniczym kryterium tego podziału jest więc charakter atakowanego dobra prawnego¹⁰.

Nie ulega wątpliwości, że podejmowano wiele prób wyjaśnienia terminu „przestępstwa seksualne”. Ocenę proponowanych rozwiązań utrudnia znacznie fakt, że wielu autorów jest niekonsekwentnych w wyjaśnianiu tej definicji. Bolesław Popielski raz stwierdza, że „Przestępstwa seksualne są takimi czynami przestępnymi, których motywem jest chęć zaspokojenia lub przynajmniej pobudzenia popędu płciowego”, a w innym miejscu, w jego rozumieniu, są to przestępstwa związane z życiem płciowym człowieka. Nie jest to bez znaczenia, bo zakresy tych określeń nie są identyczne¹¹.

⁸ T. Marcinkowski, *Medycyna sądowa dla prawników*, Szczytno 2010, s. 472.

⁹ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 1998, s. 243.

¹⁰ M. Filar, *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985, s. 10–11.

¹¹ J. Warylewski, *Przestępstwa seksualne*, Gdańsk 2001, s. 16; por. B. Popielski, *Przestępstwa seksualne, ich istota i dochodzenie*, *Problemy kryminalistyki* 59 (1966), s. 7; idem, *Medycyna i prawo*, Warszawa 1968, s. 54.

Z powyższego widzimy, że w każdym z typów przestępstw seksualnych, ładunek seksualny jest różnorodny pod względem swego objawu i natężenia. Podczas niektórych zachowań doznania seksualne są siłą napędową zachowania, motywem pobudzającym do działania, np. obcowanie płciowe wymuszone, pedofilia. W innych natomiast motywem jest chęć zysku, np. kuplerstwo, sutenerstwo, przy czym w samym zachowaniu sprawcy nie spostrzegamy wcale doznań erotycznych¹².

Warto wskazać, że w literaturze przedmiotu definicje przestępstw seksualnych są czysto formalne, określające ten czyn jako zmierzający do zaspokojenia własnego popędu seksualnego w sposób sprzeczny z zasadami społecznymi i zakazany przez prawo karne. Należy zaznaczyć, że definicje te prawie nic nie mówią o istocie i treści tych przestępstw, a charakteryzują je jako sprzeczne z pewnymi przyjętymi zasadami. Rozumienie tego sformułowania pozwala na uświadomienie, co się za nim kryje, jednak pozostawia przy tym duże pole niepewności co do zakresu i treści. Dopiero określenie czy chodzi nam o przestępstwa seksualne na gruncie konkretnego systemu prawa, w określonym czasie, czy na przestrzeni dziejów, daje szansę na uniknięcie nieporozumień terminologicznych.

2. Teorie kryminologiczne przestępstw seksualnych

W wielu państwach w ostatnich latach nastąpił wzrost przestępczości i innych przejawów patologii społecznej. Przestępczość zaczęła przybierać nowe, groźniejsze i skomplikowane formy. Walka z nią i jej przejawami stała się jednym z podstawowych zadań państw i społeczeństw. Nauką, która wnikliwie bada zagadnienia związane z przestępczością jest kryminologia. Termin „kryminologia” pochodzi z greckiego *crimem* – przestępstwo, zbrodnia oraz *logos* – nauka¹³. W ujęciu Leona Tyszkiewicza kryminologia jest nauką, która bada przestępstwo, przestępczość i przestępcę oraz funkcjonowanie środków przeciwdziałania przestępczości¹⁴.

Brunon Hołyst zauważa również, że kryminologia jest tą dziedziną wiedzy, która nie korzysta w sposób mechaniczny z metod badawczych wypracowanych przez inne nauki, lecz adaptuje je do swoich celów. Kryminologia również opracowuje własne metody, np. typologii przestępstw, prognostyczne, a także inicjuje

¹² L. Lernel, *Przestępczość seksualna. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, s. 467.

¹³ M. Kuć, *Kryminologia*, Warszawa 2010, s. 1.

¹⁴ L. Tyszkiewicz, *Kryminologia (Zarys systemu)*, Katowice 1983, s. 14.

podjęcie badań nad wykorzystaniem wyników różnych nauk dla lepszego poznania przyczyn przestępczości i opracowania założeń profilaktyki kryminologicznej¹⁵.

Głównie, chodzi zatem o ustalenie bazy poznawczej, która ma być wykorzystywana do wyeliminowania tych zjawisk społecznie niepożądanych, które znajdują się w kręgu zainteresowań kryminologii¹⁶.

Przechodząc natomiast do teorii przestępczości, należy zaznaczyć, że w literaturze jest ich bardzo wiele. Część z nich została mniej lub bardziej dokładnie opisana. Jednak wyróżnić możemy trzy główne grupy:

- 1) koncepcje biologiczne akcentujące głównie lub wyłącznie czynniki biofizyczne;
- 2) koncepcje psychologiczne odwołujące się przede wszystkim do rozmaitych czynników natury psychologicznej;
- 3) koncepcje socjologiczne, które przypisują mniejszą lub większą rolę kryminogenną głównie czynnikom społeczno-środowiskowym¹⁷.

Uwzględniając teorie biologiczne jako przyczyny przestępczości, za punkt wyjścia należy przyjąć, że za zachowanie przestępcze odpowiedzialne są właściwości określonych struktur biologicznych organizmu. Autorzy poszczególnych koncepcji nawiązywali kolejno do: budowy ciała (antropologiczne i konstytucyjno-psychologiczne), właściwości układu wydzielania wewnętrznego (koncepcje endokrynologiczne) oraz struktury chromosomów (koncepcje genetyczne). Główny twórca teorii biologicznej, jakim był Cesare Lombroso, włoski psychiatra i antropolog, twierdził, że istnieją specyficzne cielesne stygmaty przestępcze, do których zaliczał: cofnięte w tył czoło, deformacje czaszki, silnie rozwinięte szczęki i kości policzkowe, bardzo małe lub duże odstające uszy, anomalie uzębienia i nazbyt długie ramiona. Obecność pięciu tych cech wskazywała, według jego badań, że skazany jest typem przestępcy z urodzenia¹⁸.

W odniesieniu do teorii psychologicznych należy zaznaczyć, że wszystkie one odwołują się przy wyjaśnianiu przestępczości do rozmaitych zmiennych psychologicznych, które uważa się za główne przyczyny przestępczości, choć większość bierze pod uwagę także znaczenie czynników biologicznych i społecznych. Do czynników psychologicznych odpowiedzialnych za przestępczość można zaliczyć: ograniczoną sprawność umysłową, zaburzenia psychotyczne, zaburzenia psychonerwicowe, określone cechy osobowości lub całą osobowość. Kryminogenna rola zmiennych psychologicznych polega przede wszystkim

¹⁵ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2007, s. 65.

¹⁶ L. Tyszkiewicz, *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991, s. 13.

¹⁷ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003, s. 69.

¹⁸ *Ibidem*, s. 70.

nie na tym, że zmienne te determinują zachowanie przestępcze, ale na tym, że sprzyjają wyborowi takiego zachowania albo utrudniają wybór postępowania właściwego¹⁹.

Poglądy zwolenników orientacji socjologicznej w kryminologii są bardzo różnorodne i w literaturze jest ich najwięcej. Jedną z takich teorii jest teoria zróżnicowanych powiązań Edwina Sutherlanda, która wyjaśnia zachowania dewiacyjne, jakimi jest przestępczość w kilku stwierdzeniach: zachowanie przestępcze jest wyuczone, uczenie się zachowania przestępczego ma miejsce w drodze interakcji z innymi osobami w ramach procesu komunikowania się, zasadniczą część uczenia się przestępczego zachowania dokonuje się w grupach pierwotnych. Ponadto zwraca uwagę, że jednostka staje się przestępcą wskutek nadwyżki definicji sprzyjających naruszeniu przepisów prawa nad definicjami niesprzyjającymi naruszeniu prawa. Wskazuje także, że uczenie się zachowania przestępczego obejmuje te same mechanizmy, które występują w przypadku uczenia się każdego innego zachowania, zachowanie przestępcze jest wyrazem ogólnych potrzeb i wartości. Na gruncie tej teorii zachowanie przestępcze wiązać należy z uczeniem się wzorów zachowań przestępczych. E. Sutherland uważał, że zachowania przestępczego nie da się wyjaśnić specyfiką potrzeb sprawcy, który decydując się na takie zachowanie dąży do ich zaspokojenia, ponieważ jest ono wyrazem ogólnych potrzeb i wartości²⁰.

Na podstawie powyższego możemy stwierdzić, że zjawisko przestępczości w ujęciu kryminologicznym charakteryzuje się wielością nurtów i poglądów teoretycznych interpretujących i wyjaśniających poziom i dynamikę popełniania przestępstw, ich strukturę i specyfikę, a zwłaszcza wyjaśniających mechanizmy i przyczyny przestępczości²¹.

W polu badawczym kryminologii przestępstwa seksualne także znajdują swoje miejsce, lecz publikacje na ten temat są nieliczne i poświęcone głównie gwałtom indywidualnym lub zbiorowym dokonywanych na kobietach²². Pewne przyczyny stosowania przemocy seksualnej są takie same jak przemocy w ogóle, inne są specyficzne tylko dla niej²³. Kryminolog w aspekcie przestępstw seksualnych interesuje się przede wszystkim dewiacjami seksualnymi, które posiadają bezpośredni lub pośredni związek z przestępstwem, np. zabójstwo z łubieżności.

¹⁹ Ibidem, s. 71–72.

²⁰ A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 88–131; por. B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1117–1119.

²¹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, s. 69.

²² K. Marzec-Holka, *Przemoc seksualna wobec dziecka. Studium pedagogiczno-kryminologiczne*, Bydgoszcz 1999, s. 55.

²³ M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia*, w: M. Mozgawa (red.), *Przestępstwo zgwałcenia*, Warszawa 2012, s. 245.

Taki rodzaj badań kryminologicznych ustala związek między poziomem dewiacji społecznej – seksualnej a przestępczością²⁴.

W patologii społecznej przyjmuje się, że przestępstwa seksualne (czyny lubieżne) to rodzaj dewiacji społecznej, czyli odchylenie od norm określonych w danej zbiorowości społecznej, obowiązujących ze względu na przyjęte zasady społecznej akceptacji i oceny, a odchylenie to wynika z odrzucenia określonych norm i powoduje swoistą dysfunkcjonalność danej zbiorowości²⁵.

W tym kontekście wydaje się konieczne, aby odnieść się jeszcze do behawiorystycznego²⁶ ujęcia przestępstw seksualnych, na którym również bazuje kryminologia. Istota tego ujęcia polega najogólniej mówiąc na koncentrowaniu się na czynnikach zewnętrznych, czyli na nagrodach i karach, jakimi nasze zachowania są warunkowane. Całokształt oddziaływań pozytywnych i negatywnych porządkuje według trzech rodzajów warunkowania, które zachodzą w przypadku powstawania dewiacyjnych form zachowania seksualnego, czyli wypaczonych odruchów seksualnych²⁷.

Kazimierz Pospiszyl do tych trzech rodzajów warunkowania zalicza:

1. Warunkowanie klasyczne, najprostsze, które ma miejsce wtedy, kiedy bodziec bezwarunkowy (podstawowy w sensie biologicznym, np. głód) poprzez skojarzenie z bodźcem obojętnym przekazuje niejako swą siłę sprawczą temu obojętnemu bodźcowi, czyniąc tym samym z niego bodziec warunkowy.

2. Warunkowanie instrumentalne, które jest bardziej złożone, od klasycznego różni się dwiema zasadniczymi cechami – do jego zaistnienia niezbędna jest spontaniczna aktywność jednostki, podczas gdy do nabywania klasycznych odruchów warunkowych człowieka mogą zmusić warunki zewnętrzne oraz przebiega ono na innym, wyższym poziomie, w którym uwarunkowana staje się reakcja.

3. Warunkowanie społeczne, które nazywane jest również zastępczym, ma miejsce wtedy, kiedy nagroda lub kara nie spotyka bezpośrednio uczącego się, lecz osobę, którą on obserwuje i z którą w większym lub mniejszym stopniu się identyfikuje (np. bohaterowie filmów).

Warto podkreślić, że znajomość ich jest niezbędna zarówno do wyjaśnienia genezy tych dewiacji, jak i przede wszystkim do konstruowania skutecznych programów resocjalizacyjnych²⁸.

²⁴ K. Marzec-Holka, *Przemoc seksualna wobec dziecka. Studium pedagogiczno-kryminologiczne*, s. 56.

²⁵ Ibidem, s. 52.

²⁶ Zob. J. Bobryk, *Behawioryzm*, w: J. Wojnowski (red.), *Wielka encyklopedia PWN*, t. 3, Warszawa 2004, s. 364.

²⁷ K. Pospiszyl, *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2008, s. 20.

²⁸ Ibidem, s. 20–21.

Warunkowaniem klasycznym jesteśmy w stanie wytłumaczyć nieskończone bogactwo najsubtelniejszych doznań erotycznych, czasami bardzo wysublimowanych, jak i najbardziej brutalne i wynaturzone formy zaspokojenia seksualnego. Najszerze zastosowanie ma warunkowanie instrumentalne, które pozwala na prześledzenie interakcji pomiędzy wzajemnymi układami łańcuchów reakcji na odbieranie wzmocnienia – kary bądź nagrody. Znajomość tego warunkowania pozwala wyjaśnić tak ważne zagadnienie w powstawaniu przestępstw seksualnych, jak wpływ fantazji seksualnych na późniejsze realne doświadczenia w tej sferze aktywności. Ostatnia postać warunkowania, czyli warunkowanie zastępcze odgrywa dużą rolę w powstawaniu i utrwalaniu dewiacji seksualnych²⁹.

Należy pamiętać, że można by wymienić jeszcze kilka teorii, które zasługują w dużej mierze na uwagę ze względów merytorycznych, a część ich podstawowych twierdzeń jest nadal aktualna. Współczesne badania naukowe z zakresu patologii społecznej i kryminologii łączą dwie lub więcej teorii w celu wyjaśnienia skomplikowanych zjawisk społecznych zagrażających innym członkom grupy, którzy pozostają w zgodzie z przepisami prawa i normami obyczajowymi.

3. Rola ofiary w genezie przestępstwa

Konieczność szerokiego spojrzenia na zagadnienia związane z badaniem przyczyn przestępstwa zadecydowały o kierunku badań wiktymologicznych³⁰. W literaturze polskiej, jak i światowej traktuje się wiktymologię bądź jako dziedzinę kryminologii, bądź jako samodzielną naukę, której zakres nie sprowadza się tylko do problematyki ofiar przestępstw. W tym drugim przypadku chodzi bowiem o wszelkie formy pokrzywdzenia (przestępstwo, wypadek, choroba, prześladowania religijne, polityczne, rasowe)³¹.

Przestępstwem określamy taki rodzaj działania, który wyrządza szkodę uznaną za naruszenie zasad współżycia i gospodarowania dobrami, i to tych zasad, które są chronione przez prawo. W tym kontekście pojawia się pojęcie sprawcy i ofiary. Czyn przestępny jest zatem wynikiem interakcji bezpośredniej bądź pośredniej między sprawcą i ofiarą. Można zatem powiedzieć, że jest to

²⁹ Ibidem, s. 21–22.

³⁰ Wiktymologia – multidyscyplinarna dziedzina nauki, której zadaniem jest całościowa analiza zjawisk dysfunkcyjnych i zapobieganie nieprawidłowym procesom i zjawiskom, których wynikiem są różnorodne formy pokrzywdzenia. Szeroko zajmuje się problematyką ofiary przestępstwa. Zob. *Wielka encyklopedia PWN*, s. 314.

³¹ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1258.

efekt konfliktu interesów polegający na tym, że jedna osoba lub grupa osób w sposób zabroniony prawem atakuje, zagarnia bądź niszczy wartości przynależne, ważne i uprawnione innej osoby bądź grupy³².

Warto zwrócić uwagę, „że o ile nauka o osobie przestępcy rozwinęła się o wiele wcześniej, przechodząc przez różne fazy interpretacji socjologicznych, psychologicznych, genetycznych, o tyle nauka o osobie ofiary jest wciąż jeszcze młodą dyscypliną i dopiero wchodzi w pierwszą fazę diagnostyki i interpretacji opartej na statystycznej inwentaryzacji cech i osób poszkodowanych”³³.

W tym kontekście należy odnieść się jeszcze do pojęcia ofiary. Zdefiniowanie tego pojęcia nie jest zadaniem łatwym, ponieważ w większości ustawodawstw prawno-karnych brakuje określenia tego terminu. Rodzi się także dodatkowa trudność wynikająca z rozbudowanego katalogu źródeł pokrzywdzenia. Jednak należy przyjąć, że ofiara to osoba, która w wyniku jakiegoś zdarzenia doznała krzywd i szkód, czyli została nim pokrzywdzona³⁴.

W rozumieniu Polskiej Karty Praw Ofiary przygotowanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości wraz z instytucjami i organizacjami rządowymi i pozarządowymi w 1999 r., ofiarą jest osoba fizyczna, której dobro prawem chronione zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, a także jej najbliżsi³⁵. Widzimy, że ofiara przestępstwa to osoba pokrzywdzona przestępstwem.

Z powyższymi zagadnieniami bezpośrednio łączy się problematyka „winy” ofiary. Dla ustalenia rzeczywistego charakteru zdarzenia, kiedy mowa o przestępstwach seksualnych, duże znaczenie ma zachowanie ofiary, przede wszystkim w kontekście wyrażanej przez nią zgody na odbycie stosunku seksualnego bądź braku tejże zgody³⁶.

Znajdujemy na ten temat wiele opracowań. B. Hołyst wprowadził pojęcie „potencjał wiktymogeny”, przez które rozumie taki system cech jednostki, grupy, makrostruktury społecznej, organizacji instytucjonalnej, organizacji państwowej oraz cech warunków życia, które prowadzą do powstania zagrożenia przestępstwem. Sfery, na których potencjał ten może wystąpić, to m.in.:

1. Cechy kondycji biologicznej osób, np. obniżona sprawność fizyczna. Do tej kategorii należeć będzie także wiek osoby, w znacznym stopniu determinujący możliwości obrony, a w przypadku osób młodych determinujący również świadomość zagrożenia.

³² Ibidem, s. 1259.

³³ Ibidem, s. 1266.

³⁴ M. Kuć, *Wiktymologia*, Warszawa 2010, s. 14.

³⁵ E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Prawa ofiar przestępstw*, Warszawa 2009, s. 25–26.

³⁶ M. Budyń-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwalcenia*, s. 251.

2. Cechy kondycji psychicznej, które mogą powodować, że osoba staje się ofiarą na skutek braku mechanizmów obronnych.

3. Cechy kondycji społecznej, mogące powodować, że ofiarą staje się osoba, która budzi agresję ze względu na osiągnięty wysoki status społeczny (bądź też jego niski poziom – co w przekonaniu sprawcy gwarantuje bezkarność czynu), pochodzenie i krąg towarzyski.

4. Cechy kondycji ekonomicznej, w której to grupie mieści się posiadanie różnego rodzaju dóbr, dysponowanie możliwościami osiągania wyższego statusu ekonomicznego³⁷.

W odniesieniu do powyższego zagadnienia wydaje się konieczne, by zaznaczyć, że pewne grupy osób są szczególnie predestynowane do roli ofiary przestępstw. Predestynacja ta może być zawiniona i niezawiniona, indywidualna lub spowodowana przynależnością do pewnej grupy społecznej lub zawodowej. Osobami zatem szczególnie narażonymi na niebezpieczeństwo utraty życia, uszkodzenia ciała, napadu rabunkowego są zatem alkoholicy, prostytutki, a także kategoria osób o awanturycznym usposobieniu, mających skłonność do brutalnego i niepomowanego postępowania³⁸.

Warto zauważyć, że związek seksu z przemocą, zwłaszcza w naszym społeczeństwie i kulturze, jest bezsprzeczny. Jedną z teorii głosi, że im większy antagonizm między mężczyzną a kobietą, tym większa tendencja do stosowania przemocy w związku z seksem. Należy jednak podkreślić, że sfera zachowań seksualnych, podobnie jak inne sfery zachowań człowieka, rządzi się pewnymi regułami. W przeciwieństwie jednak do innych sfer zachowania, w tym przypadku konkretyzacja reguł nie jest wyraźnie określona. Mogą one zależeć od wielu czynników kulturowych, środowiskowych czy obyczajowych. W związku z tym może dojść do mylnego odczytania sygnałów wysyłanych przez jedną osobę (bez intencji seksualnej z jej strony) jako sygnału seksualnego, świadczącego o chęci nawiązania jakiejś relacji intymnej czy też odbycia stosunku seksualnego³⁹.

Nie ulega wątpliwości, że formą zawinionego postępowania jest również nieostrożność. Bardzo często ofiary w wyniku braku zachowania środków ostrożności stwarzają odpowiednie warunki do dokonywania przestępstw. Możemy tutaj wyróżnić dwa rodzaje nieostrożności: incydentalną i trwałą. Nieostrożność incydentalna ma miejsce wtedy, kiedy ofiara jednorazowo i przypadkowo stwarza sytuację niebezpieczną dla swojego życia i zdrowia. Natomiast nieostrożność

³⁷ B. Hołyst, *Czynniki kształtujące podatność wiktymologiczną*, Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne 10 (1979), s. 25–33.

³⁸ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1272.

³⁹ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie*, Warszawa 1984, s. 67.

trwała polega na uporczywym sprowadzaniu na siebie niebezpieczeństwa, np. utrzymywanie stałych kontaktów z niebezpiecznym środowiskiem⁴⁰.

W przypadkach zawinionego postępowania ofiary najpoważniejszą grupę stanowi prowokacja. B. Hołyst podkreśla, że „Zakres i formy prowokacji są bardzo różne. Może ona mieć formę bierną lub czynną, a przebieg trwały bądź incydentalny. Uwzględniając czynnik intencjonalności, można odróżnić prowokację świadomą i nieświadomą. Z punktu widzenia moralnych i społecznych kryteriów należy wyróżnić prowokacje mające cechy negatywne, pozytywne lub obojętne”⁴¹.

W literaturze psychologicznej wskazuje się, że „odsłanianie się kobiet” prowokuje potencjalnych napastników do zaczepki, napaści i seksualnego gwałtu. W postępowaniu sądowym o zgwałcenia zbiorowe element prowokacyjnego zachowania ofiary (świadomego bądź nieświadomego) czy też jej lekkomyślność są okolicznościami łagodzącymi dla sprawców⁴².

W przypadku świadomego, jak i nieświadomego przyczynienia się ofiary do przestępstwa seksualnego istnieje problem interpretacji zachowania ofiary przez sprawcę. Chodzi tu przede wszystkim o wyrażenie przez ofiarę braku zgody na odbycie stosunku płciowego. Zachowanie ofiary może błędnie wskazywać, że sprawca nie spotka się z oporem, podczas gdy ofiara w ogóle nie przewiduje przeniesienia się relacji na poziom relacji seksualnej. Ofiara może także wywołać u sprawcy błędne przekonanie, że deklarowany przez nią brak zgody jest jedynie pewnym elementem gry seksualnej, w sytuacji gdy wyraża rzeczywistą wolę ofiary⁴³.

Bardzo ważnym elementem jest fakt, że ofiara może być nieraz na tyle zaskoczona, przestraszona, zdezorientowana czy nawet sparaliżowana, że nie ma czasu lub rzeczywistej możliwości wyrażenia swego sprzeciwu. Powinien on być co do zasady w jakiś sposób, choćby werbalny, uzewnętrzniiony. Nie można jednak wykluczyć przypadków, w których ze względu na okoliczności towarzyszące zdarzeniu, celowe będzie odwołanie się do domniemania braku zgody⁴⁴.

Niejednokrotnie zdarzają się sytuacje, że osoba, która stała się przedmiotem czynności wykonawczej o charakterze seksualnym, może sama postrzegać się jako ofiarę zgwałcenia, chociaż obiektywnie nie zostały spełnione znamiona przestępstwa (np. czuje się oszukana, chociaż zachowanie sprawcy nie wypełnia

⁴⁰ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1274.

⁴¹ Ibidem, s. 1272.

⁴² Ibidem, s. 1273.

⁴³ M. Budyn-Kulik, *Wybrane wikymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia*, s. 253.

⁴⁴ J. Warylewski, *Przestępstwa seksualne*, Gdańsk 2001, s. 73.

znamienia podstępny, o którym mowa w art. 197 k.k.⁴⁵). Sytuacja taka może działać również odwrotnie, kiedy to ofiara nie czuje się pokrzywdzona, a obiektywnie rzecz biorąc, zostały zrealizowane znamiona czynu zabronionego⁴⁶.

W tym kontekście należy wspomnieć również o koncepcji ofiary przyśpieszającej przestępstwo, która wyłoniła się w badaniach prowadzonych nad zgwałceniami. Zgwałcenie przyśpieszone ma miejsce wówczas, kiedy ofiara faktycznie (lub tylko w domniemaniu sprawcy) zgodziła się na odbycie stosunku płciowego, lecz w ostatniej chwili wycofała się bądź nie zareagowała dostatecznie silnie na taką propozycję, bądź zachowywała się w sposób, który mógł zostać poczytany jako zaproszenie do stosunku. Można powiedzieć, że jest to koncepcja zawierająca wiele elementów ocennych. Warto zauważyć, że próba udowodnienia, że kobieta sama przyczyniła się do popełnienia przestępstwa seksualnego, jest próbą uwolnienia od winy mężczyzny, co powoduje, że zgwałcenie staje się przestępstwem bez sprawcy i ofiary⁴⁷.

Jednocześnie należy pamiętać, że w licznych przypadkach nie można przypisać ofiarom żadnej winy spowodowania dla własnego życia i zdrowia niebezpieczeństwa. Zachowanie przestępcze nie może być wyjaśnione tylko na podstawie samej analizy cech sprawcy, cech ofiary czy też reakcji obu stron. Wyjaśnienie to wymaga łącznego uwzględnienia wszystkich tych elementów.

Podsumowanie

Związki uczuciowe, aktywność seksualna i zaspokojenie popędu seksualnego mogą rozwijać jednostkę, ale mogą ją też degradować. Biorąc pod uwagę przyjęte obecnie normy zdrowia, aktywność seksualną ocenia się jako patologiczną, gdy człowiek nie odczuwa potrzeb seksualnych i emocji erotycznych stosownie do rozwoju osobowego. Ponadto, gdy odczuwając taką potrzebę, zmierza on do przyjemności erotycznej, ale nie może zredukować napięcia płciowego i zaspokoić swych potrzeb w sposób określony normami praktyki życiowej. Wówczas wykorzystuje innych partnerów i techniki, często wbrew przyjętym normom prawnym, dopuszczając się przestępstwa.

Przestępstwa skierowane przeciwko wolności seksualnej wyjątkowo drastycznie godzą w integralność człowieka, powodując silny uraz psychiczny. Zjawi-

⁴⁵ Art. 197 k.k. § 1. Kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12. Zob. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks Karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).

⁴⁶ M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia*, s. 244.

⁴⁷ E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Warszawa 2000, s. 35.

ska przestępcze są wynikiem oddziaływania przeróżnych, możliwych bodźców, i nie sposób generalizować przestępców na podstawie wyłonienia przyczyn takiego czy innego ich zachowania. Klasyfikacja ta jest możliwa jedynie na podstawie rodzaju czynu przestępczego, jakiego sprawca się dopuścił. Niewątpliwie przestępstwa seksualne należy analizować pod względem sposobów ich popełniania.

Natura przestępstwa seksualnego bardziej niż innych rodzajów zachowań łamiących prawo wiąże się przeżyciami wewnętrznymi człowieka, o wiele trudniej tę formę zachowania przestępczego zracjonalizować niż np. kradzież, zabójstwo czy agresję. Jeżeli uznaje się za prawdę twierdzenie, że zachowanie człowieka zależy od tego, jakim on sam jest i od tego jak zachowuje się jego otoczenie, to wówczas uznaje się również za niemożliwe wyjaśnienie zachowania sprawcy bez analizy zachowania ofiar i odwrotnie.

FACTORS AFFECTING SEX CRIMES

(SUMMARY)

Criminological or victimological aspects of sex crimes cover a broad spectrum of issues. This results from the fact that the problem is not uniform. This study presents various criminological theories common to all kinds of crimes, particularly sex crimes, and shows the role of the victim in the origin of a crime and defines a sexual crime itself. Crimes against sexual freedom are particularly harmful to a person's integrity, resulting in serious mental trauma. Crimes are committed as a result of a mixture of numerous stimuli and no generalisations can be made by identifying one or another type of common behaviour. In an attempt to determine the real nature of an incident, it is very important how the victim behaved, mainly in terms of whether she consented to the sexual intercourse or not. Criminal behaviour cannot be explained only by analysing the characteristics of the perpetrator, the victim or the reactions of both parties. In order to provide an explanation, one has to analyse all of these elements together.

DIE BEDINGTHEIT VON SEXUALDELIKTEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die kriminologischen und viktimologischen Aspekte von Sexualverbrechen umfassen ein außergewöhnlich breites Spektrum von Fragestellungen. Dieses ergibt sich aus der Tatsache, dass bereits die Erscheinungsform nicht einheitlich ist. Die vorliegende Abhandlung stellt bestimmte gemeinsame kriminologische Theorien für alle Arten von Delikten vor - unter besonderer Berücksichtigung von Sexualdelikten, zeigt die Opferrolle bei der Deliktgenese auf und definiert ferner den Begriff des Sexualdelikts selbst. Delikte, die sich gegen die sexuelle Selbstbestimmung richten, bewirken einen außerordentlich drastischen Einfluss auf die Integrität des Menschen und ziehen ein tief greifendes Trauma nach sich. Die Erscheinungsformen der Kriminalität sind das Ergebnis von verschiedenartigen Einwirkungen aller möglichen mannigfaltigen Reize und lassen es nicht zu, auf der Grundlage einer Ursachenzusammenstellung für das eine oder andere Verhalten des

Täters diesem gegenüber Verallgemeinerungen anzustellen. Bei Sexualdelikten hat, um den tatsächlichen Ereignischarakter festlegen zu können, das Verhalten des Opfers eine große Bedeutung, vor allem im Zusammenhang mit seiner Zustimmung bzw. seiner mangelnden Zustimmung zum Vollzug des Geschlechtsverkehrs. Das kriminelle Verhalten darf nicht allein auf Grundlage einer ausschließlichen Analyse des Täterverhaltens, der Opfermerkmale oder auch der beiderseitigen Reaktionen erklärt werden. Eine diesbezügliche Erklärung muss eine zusammenfassende Berücksichtigung aller dieser Elemente in sich vereinen.